Persian Language and Iranian Dialects
11st Year, Vol. 1, No.21
Spring & Summer 2026
Research Article

DOI:10.22124/plid.2026.34128.1769
Received: 2026/07/08
Accepted: 2026/09/15

An Analysis of Pronominal Clitics in the Iranshahri Balochi Dialect

Somayeh Mohammadi[1]
Jalal Rahimian[2]*
Carina Jahani[3]

Abstract
The system of personal pronouns in the Iranshahri dialect, like that of Standard Persian, has both attached and free forms that express grammatical person and number. The present study examines pronominal clitics in the Iranshahri dialect, one of the dialects spoken in Sistan and Baluchestan Province. In this dialect, attached pronouns always constitute a subtype of clitics, and their distribution differs from that of Standard Persian. The theoretical framework adopted in this study is based on Zwicky (1994), and Zwicky and Pullum (1983). The research was conducted using a descriptive-analytical approach through interviews with native speakers residing in the village of Mohammadan, located in Iranshahr County. This study aims to investigate the various types of clitics with respect to their distributional properties and the types of hosts to which they attach. The findings indicate that pronominal clitics in this dialect function as subjects, direct objects, indirect objects, and genitive markers. The principal uses of these clitics, and their functional differences from those of Standard Persian, are particularly evident in the marking of subjects in the past tense and in preverbal positions.

Key words: pronominal clitics, Iranshahri dialect of Balochi, clitic system

Extended Abstract
1. Introduction
With the evolution of society and the increasing complexity of social and human relationships, language has also become progressively more complex. It

1. PhD student in Linguistics, Department of Foreign Languages and Linguistics, College of Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran (Somayehmohammadi77@yahoo.com)
* 2. Professor of General Linguistics, Department of Foreign Languages and Linguistics, College of Humanities, Shiraz University, Shiraz. Iran (**Corresponding author: jrahimian@shirazu.ac.ir)**
3. Professor of Iranian Languages, Department of Linguistics and Philology, Uppsala University, Sweden (Thesis advisor). (carina.jahani@lingfil.uu.se)

is an integral part of human mental structure and a phenomenon through which one can gain insight into human thought, the mind, the functioning of the human brain, and, more precisely, the inner world of the individual. Balochi is an Iranian language spoken in southeastern Iran (the Sistan and Baluchestan province), Pakistan, Afghanistan, the Persian Gulf states (particularly in the United Arab Emirates and Oman), Turkmenistan, and East Africa. The Balochi language utilizes the Persian alphabet and, in some respects, bears a resemblance to Pahlavi (Sassanid) language. In Iranian Baluchestan, there are two main Balochi dialects: the Northern (Sarhaddi) dialect and the Southern (Makrani) dialect. In addition to the two primary Eastern and Western dialects, the Balochi language possesses numerous sub-dialects such as Jadgali, Saravani, Sarhaddi, Dalgani, and Lashari. The Western or Southern and Southwestern dialect is also referred to as Makrani, as it is primarily spoken in the Makran region of Baluchestan; it is currently the most prominent dialect of the Balochi language, serving as the standard literary and written language.

2. Theoretical Framework

The theoretical foundations of the present study are based on Zwicky (1994) and Zwicky and Pullum (1983). Zwicky's classifications, as one of the pioneers of research in the field of clitics, have provided a roadmap for many researchers in this domain. Zwicky (1977) defines clitics as morphemes that create analytical difficulties in most languages of the world, as they do not fall into the categories of either independent words or affixes. In his classifications, he introduces three types of clitics:

1. **Simple Clitics:** These are essentially bound morphemes that, under appropriate conditions and according to syntactic rules, attach to free words.
2. **Special Clitics:** Positioned in contrast to simple clitics, these always appear as bound morphemes and never occur as free words. The possessive marker ('s) in the English language is an example of a type of special clitic.
3. **Bound Words (Cliticized Words):** This category consists of bound, inherently unstressed morphemes that possess a very high degree of syntactic freedom, to the extent that they can be considered morphosyntactic words.

3. Research Methodology

This study employs a descriptive-analytical approach to investigate pronominal clitics in the Iranshahri dialect of Balochi. The necessary data and information were collected through interviews with Balochi speakers residing in the Mohammadan district, located ten kilometers from Iranshahr. Participants were selected from various age groups, ranging from thirty to ninety years old, with

diverse educational backgrounds. The study included ten interviewees: seven men, ranging from illiterate to those with a primary education level, and three women with basic literacy. Each participant was interviewed for two hours over a nine-month period.

During the sessions, participants were requested to discuss specific topics or recount past events from their personal lives. With their explicit consent, their voices were recorded. Subsequently, all recorded text was transcribed and organized into an Excel file. The clitics were then extracted, their grammatical functions were labeled, and their host types were rigorously analyzed. Furthermore, as the author is a native speaker of this dialect, linguistic intuition was utilized for data analysis in instances where determining the syntactic category of the data through the linguistic corpus alone was not feasible.

4. Results and discussion

Subject enclitics, which are termed "bound subject morphemes" in Persian, appear at the end of the verb in the Iranshahri dialect of Balochi, similar to their Persian counterparts. These morphemes, like their non-clitic equivalents, encode grammatical person and number and, in terms of case, belong to the category of non-nominative pronouns. In the past tense, these clitics can also function as the direct object of the sentence. In the Iranshahri dialect, they appear in various syntactic roles and, depending on their syntactic function within the sentence, are employed either as proclitics or enclitics. Based on their syntactic function, these elements can be classified into the following groups:

a) Subject Clitics: Those clitics that occupy the position of the logical subject of the sentence.

b) Direct Object Clitics: Clitics that function as direct objects (or accusative objects).

c) Indirect Object Clitics: This category represents the role of the indirect object or the object of a preposition (dative/prepositional objects).

d) Genitive Clitics: These clitics appear in the genitive case, functioning as the possessor (*mudāf-e-alayh*).

e) Possessive Clitics: These clitics are employed to express the concept of possession in possessive constructions.

5. Conclusion

Throughout this investigation, particular emphasis was placed on morphological aspects that diverge from Standard Persian. The results indicate that the presence of a case system and the phenomenon of split-ergativity in this dialect have a significant impact on the patterns of morphological realization in this language. This research reveals that, due to the preservation of an incomplete ergative system, this dialect maintains a strong connection to Middle Persian and Old Persian.

Pronominal clitics in the Iranshahri dialect function as subject, direct object, indirect object, possessive, and genitive markers. Clitics also attach to various other hosts in different roles, such as prepositional complements and direct objects. As expected, clitics in this dialect exhibit a high degree of freedom in host selection, attaching to various structures including subjects, direct objects, indirect objects, adverbial categories, interrogatives, and nominal or verbal particles, as well as transitive and intransitive compound verbs, among others.

The predominant use of pronominal clitics in the Iranshahri dialect is as the subject of transitive verbs in the past tense. In this dialect, for verbs in the present tense as well as intransitive verbs in the past tense, verbal suffixes are utilized. The application of identical morphemes as subject markers for intransitive verbs and as object markers for transitive verbs in the past tense further demonstrates the existence of a split-ergative system in the past tense verbs of this dialect.

Select Bibliography

Aikhenvald, Alexandra Y. Possession and ownership: A cross-linguistic perspective. In Alexandra Y. Aikhenvald and Robert M. W. Dixon(eds.), Possession and Ownership, 2012, 1-64. *Oxford*:*Oxford University Press*.

Bahrami, Fatemeh, and Vali Rezaei. "Object Indexing Elements: Clitics or Agreement Markers?" In *Proceedings of the First Symposium on Clitics in Iranian Languages*, edited by Mohammad Rasikh-Mahand, 2013, 79–99.

Jahani, Carina. 'Complex predicates and the issue of transitivity: The case of Southern Balochi.' In: Szántó, Iván (ed.), From Aṣl to Zā'id: Essays in Honour of Éva M. Jeremiás. *Piliscsaba:* The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, 2015, 79–105.

Hamed-Shirvan, Zahra, Shahla Sharifi, and Mahmoud Elyasi. "A Study and Description of Pronominal Clitics in the Behbahani Dialect." *Jostarhā-ye Zabāni* [*Linguistic Essays*], 2016, 7(40), 125–148.

Mohammad-Ebrahimi, Zeynab, and Fatemeh Daneshpajouh. "The Clitic and Its Grammatical-Semantic Relations with the Verb in Kurdish (the Sorani Dialect)." *Pajūheshnāme-ye Olum-e Ensāni* [*Humanities Research Journal*], 2008, 58, 145–168.

Nagzgu-ye Kohan, Mehrdad. "From Clitic to Inflectional Affix: A Historical Development of Certain Modern Persian Clitics." *Majalle-ye Dastur* [*Journal of Grammar*], Special Issue of *Nāme-ye Farhangestān*, 2010, 6(4), 77–99.

Nourzaei, Maryam and Jugel, Thomas. The Distribution and Function of Person Marking Clitics In Balochi Dialects From An Areal Perspective. Uppsala University / Ruhr University Bochum. *Studia Iranica*, 2021, 50,113-145.

Rasikh-Mahand, Mohammad. "A Typological Perspective on Pronominal Enclitics in the Tati Language." *Pajūheshhā-ye Zabānshenāsi* [*Linguistic Research*], 2009, 1(1), 1–10.

Rasikh-Mahand, Mohammad. "Pronominal Clitics in the Rāyeji Dialect of Aran va Bidgol." *Nāme-ye Farhangestān* [*Journal of the Academy of Persian Language and Literature*], Special Issue on Iranian Languages and Dialects 201, 161–172.

Zwicky, A. M. Clitics, *Encyclopaedia of Language and Linguistics*, ed. R.E. Asher, Pergamon Press, 1994, 2, 571-576.

How to cite:
Mohammadi S & Rahimian J and Jahani C. An Analysis of Pronominal Clitics in the Iranshahri Balochi Dialect. Zaban Farsi va Guyeshhay Irani. 2026; 1(21): 7-36. DOI:10.22124/plid.2026.34128.1769

Copyright:
Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (https://creativecommons.org/licenses/by-/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

مقالهٔ پژوهشی

DOI:10.22124/plid.2026.34128.1769

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۱۷
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۲۴
صفحات: ۳۶-۷

نشریهٔ علمی زبان فارسی و گویش‌های ایرانی (دوفصلنامه)
سال (دوره) یازدهم، شمارهٔ اول، بهار و تابستان ۱۴۰۵، شماره پیاپی ۲۱

بررسی واژه‌بست‌های ضمیری در گویش بلوچی ایرانشهری

سمیه محمدی[۱] ✉ جلال رحیمیان[۲] ✉ کارینا جهانی[۳]

چکیده

نظام ضمایر شخصی گویش ایرانشهری، مانند گونهٔ فارسی معیار دارای دو صورت متصل و منفصل است که بیانگر شخص و شمار دستوری است. پژوهش حاضر به بررسی واژه‌بست‌های ضمیری در گویش ایرانشهری، از گویش‌های استان سیستان و بلوچستان اختصاص دارد. در این گویش، ضمایر همواره واژه‌بست محسوب می‌شوند و از نظر توزیع با فارسی معیار تفاوت دارند. چارچوب و مبنای نظری پژوهش حاضر نظریهٔ زوئیکی (1994) و زوئیکی و پولوم (1983) است. پژوهش به شیوهٔ توصیفی-تحلیلی و مصاحبه با گویشوران ساکن روستای محمدان، از توابع شهرستان ایرانشهر، در استان سیستان و بلوچستان انجام شده‌است. در این مطالعه، تلاش بر این بوده که انواع واژه‌بست‌ها از نظر ویژگی‌های توزیعی و نوع میزبان‌های آنها بررسی شوند. نتایج پژوهش حاکی است که واژه‌بست‌های ضمیری در این گویش در نقش‌های فاعل، مفعول مستقیم، مفعول غیرمستقیم، و اضافه به‌کار می‌روند. کاربردهای عمدهٔ واژه‌بست‌ها و تفاوت‌های کارکردی آنها نسبت‌به گونهٔ معیار در نشانهٔ فاعل در زمان گذشته و در جایگاه‌های ماقبل فعل، بسیار آشکار است.

واژگان کلیدی: واژه‌بست‌های ضمیری، گویش بلوچی ایرانشهری، نظام واژه‌بستی

۱- دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، گروه زبان‌های خارجی و زبان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز. ایران. Somayehmohammadi77@yahoo.com
۲- استاد زبان‌شناسی، گروه زبان‌های خارجی و زبان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، ایران. (نویسندهٔ مسؤول) ✉ jrahimian@shirazu.ac.ir
۳- استاد رشتهٔ زبان‌شناسی و لغت‌شناسی، دانشگاه اوپسالا. اوپسالا، سوئد carina.jahani@lingfil.uu.se

۱- مقدمه

با تحول جامعه و پیچیده‌ترشدن روابط اجتماعی و انسانی، زبان نیز پیچیده‌تر شده‌است. البته، منطقی است که زبان نیز همسو و همسان با تغییر و تحولات جامعه، دستخوش دگرگونی‌هایی شود. اگر این‌گونه نبود، شاید زبان از عناصر نقش‌پرداز محسوب نمی‌شد. زبان را نمی‌توان مجموعه‌ای از آواها و واژه‌ها پنداشت، بلکه زبان نظامی ارتباطی است که ارزشی فراتر از اجزای آواها و واژه‌ها دارد. زبان جزئی از ساختار ذهنی آدمی به حساب می‌آید و پدیده‌ای است که می‌توان از طریق آن به تفکر و ذهن و طریقهٔ کارکرد مغز انسان و به بیانی دقیق‌تر به درون آدمی پی برد.

جهانی (2013) معتقد است که زبان بلوچی از زبان‌های ایرانی است که در جنوب شرق ایران، استان سیستان و بلوچستان، در پاکستان، افغانستان، ایالت‌های حاشیهٔ خلیج فارس (به ویژه در امارات متحدهٔ عربی و عمان)، ترکمنستان و شرق آفریقا صحبت می‌شود. زبان بلوچی از الفبای فارسی استفاده می‌کند و در برخی موارد به زبان پهلوی ساسانی قرابت دارد. در بلوچستان ایران دو گویش بلوچی، شامل گویش شمالی (سرحدی) و گویش جنوبی (مکرانی) وجود دارد. لهجهٔ شمالی بیشتر در شمال بلوچستان و در نواحی خاش و زاهدان و گویش مکرانی (جنوبی) بیشتر در سراوان، ایرانشهر و چابهار صحبت می‌شود. زبان بلوچی علاوه‌بر دو لهجهٔ اساسی شرقی و غربی، لهجه‌های فرعی دیگری نظیر جدگالی، سراوانی، سرحدی، دلگانی و لاشاری نیز دارد. گویش غربی یا جنوبی و جنوب غربی را مکرانی نیز می‌گویند، زیرا بیشتر در بخش مکران بلوچستان تکلم می‌شود و مطرح‌ترین گویش زبان بلوچی در زمان کنونی است که به‌عنوان زبان ادبی و نوشتاری نیز کاربرد دارد.

بخش محمدان که داده‌های حاضر از این منطقه جمع‌آوری شده، در ده کیلومتری شهرستان ایرانشهر در استان سیستان و بلوچستان واقع شده‌است. گویش بلوچی ایرانشهری در شهرستان ایرانشهر و روستاها و بخش‌های اطراف این شهرستان ازجمله بخش محمدان، بمپور، دامن و شهدراز صحبت می‌شود. در بحث آواشناسی زبان بلوچی تحقیقات زیادی صورت نگرفته‌است. تنها پژوهش مرتبط با تحقیق حاضر مربوط به اوکاتی (2012) است. ایشان معتقد است دو واکهٔ /ī/ و /u/ در گویش ایرانشهری گرایش بسیار قوی به کوتاه‌شدگی دارند. واکه‌های خیشومی‌شده‌ای نیز در گویش بلوچی ایرانشهری وجود دارند که با علامت [~] در بالای واکه مشخص می‌شوند. واکه‌های $\bar{e}$ و $\bar{o}$ با مقداری التقای مصوتی تلفظ می‌شوند. **($^{i}\bar{e}$, $^{u}\bar{o}$)** در بعضی از

واژه‌های قرضی از زبان فارسی یک *e* کشیده وجود دارد که بدون التقای مصوتی تلفظ می‌شود. این صدا با علامت *e* در جدول آواشناسی گویش ایرانشهری مشخص می‌شود.

۲- طرح مسأله

نظام ضمایر شخصی گویش ایرانشهری، مانند گونه فارسی معیار نیز دارای دو صورت متصل و منفصل است که بیانگر شخص و شمار دستوری است. ضمایر شخصی منفصل عبارت‌اند از: «*من، تو، آیی، ما، شما، آیان*» که از نظر نقش نحوی، همانند ضمایر فارسی معیار هستند و در نقش‌های فاعل، مفعول مستقیم، مفعول غیرمستقیم، متمم و مضاف‌الیه به‌کار می‌روند. ضمایر متصل در این گویش از نوع واژه‌بست و متفاوت با ضمایر متصلِ فارسی معیار هستند. در این پژوهش، سعی بر این است که با بررسی توزیع و رفتار نحوی ضمایر متصل، به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود: واژه‌بست‌های ضمیری در گویش ایرانشهری به چند گروه تقسیم می‌شوند؟ توزیع و نقش آنها چگونه است؟ میزبان‌های آنها چه عناصری هستند؟ و در نهایت کاربردهای آنها با توجه به نظام حالت و نوع ترازبندی چیست؟ دو اصطلاح اخیر در بخش تحلیل داده‌ها تشریح می‌شوند.

۳- مبانی نظری

۳-۱- واژه‌بست

مبانی نظری تحقیق حاضر بر زوئیکی[1] (1994) و زوئیکی و پولوم[2] (1983) مبتنی است. طبقه‌بندهای زوئیکی به‌عنوان یکی از پیشگامان پژوهش در زمینه واژه‌بست راهگشای بسیاری از پژوهشگران در این حوزه بوده‌است. زوئیکی (1977) واژه‌بست‌ها را تکواژهایی می‌داند که در بیشتر زبان‌های دنیا موجب دشواری‌های تحلیلی می‌شوند؛ زیرا آنها نه در زمرهٔ واژه‌های مستقل و نه در گروه وندها جای می‌گیرند. وی در دسته‌بندی‌های خود سه نوع واژه‌بست را معرفی می‌کند:

۳-۱-۱-واژه‌بست‌های ساده[3]: واژه‌بست‌ها درواقع تکواژهای مقیدی هستند که در شرایط مناسب و برحسب قواعد نحوی با واژه‌های آزاد پیوند می‌خورند. بسته به نوع ویژگی‌های هر زبان، واژه‌بست‌ها ممکن است به ابتدا یا به انتهای واژه اضافه شود. در زبان‌هایی چون فرانسه،

1. Zwicky
2. Zwicky & Pullum
3. Simple clitics

اسپانیایی یا پرتغالی نشانهٔ نکره یک واژه‌بست محسوب می‌شود که به ابتدای اسم می‌چسبد. برای مثال، اگر واژهٔ مورد نظر با یک صامت آغاز شود، نشانه‌های *le* و *la* به شکل کامل و به‌عنوان یک واژه قبل از واژه مورد نظر ظاهر می‌شوند. اگر واژه با مصوت آغاز شود، این دو نشانه به‌صورت 'l می‌آیند. این نوع واژه‌بست‌ها را که هم به‌صورت کامل و هم به‌صورت مختصر استفاده می‌شوند، واژه‌بست‌های ساده می‌نامند. زوئیکی (1977) معتقد است که واژه‌بست‌های ساده با صورت مختصرِ خود از نظر نوایی ناقص خواهند بود و به تنهایی قابل استفاده نیستند، و همچنین فاقد تکیه هستند. این واژه‌بست‌ها دارای نحو و یا واج‌شناسی ویژه نیستند و دقیقا همان جایی ظاهر می‌شوند که صورت کامل آنها نمایان می‌شود.

۳-۱-۲-واژه‌بست‌های ویژه[1] در مقابل واژه‌بست‌های ساده قرار دارند و همواره به‌صورت تکواژهای مقید ظاهر می‌شوند و هیچ‌گاه به‌صورت واژه‌های آزاد نمی‌آیند. نشانهٔ مالکیت ('s) در زبان انگلیسی مصداق نوعی از واژه‌بست‌های ویژه هستند.

زوئیکی (1977) اظهار می‌دارد که واژه‌بست‌های ویژه از لحاظ تاریخی آثار به‌جامانده از واژه‌بست‌های ساده هستند و به همین دلیل نمی‌توان مرز مشخصی بین این دو گروه قائل شد.

۳-۱-۳- کلمات وابسته[2]: این دسته، تکواژهای وابسته و همواره بدون تکیه‌ای هستند که آزادی نحوی بسیار بالایی دارند. تاحدی‌که می‌توان آنها را کلمات واژ- نحوی به حساب آورد. چنین کلمات وابسته‌ای به لحاظ معنایی به حاشیهٔ سازه‌های واجی متصل می‌شوند و بعد از وندهای تصریفی قرار می‌گیرند. *que* در زبان لاتین به معنای «و»، و 's مالکیت در انگلیسی نمونه‌هایی از این تکواژهایند.

۳ -۲- جایگاه واژه‌بست‌ها

زوئیکی (1977) در مبحث مربوط به تکواژ *R* در زبان مدوریس اظهار می‌دارد که واژه‌بست‌ها از لحاظ جایگاه به سه دسته پیش‌بست، میان‌بست و پی‌بست تقسیم می‌شوند. پیش‌بست‌ها به ابتدای کلمه اضافه می‌شوند و پی‌بست‌ها پس از واژه متصل می‌شوند و میان‌بست‌ها تکواژ را می‌شکافند و میان آنها قرار می‌گیرند. به اعتقاد زوئیکی تکواژ *R* در این زبان از نوع میان‌بست است. ایشان همچنین (1977) بر این عقیده است که قواعد ترتیب قرارگیری واژه‌بست‌ها درون

1. special clitics
2. bound words

یک گروه (یک میزبان و واژه‌بست‌هایش) به سرسختی قرارگرفتن عناصر درون یک کلمه نیست و همچنین واژه‌بست‌ها، در درون یک کلمه با آزادی عمل بیشتری حرکت می‌کنند.

۳-۳- تمایز میان واژه‌بست و وند

با استفاده از شش ملاک ارائه شدهٔ زوئیکی و پولام (1983)، می‌توان تمایز مشخصی بین واژه‌بست‌ها و وندها ایجاد کرد:

۱- واژه‌بست‌ها در انتخاب میزبان خود، محدودیت بیشتری نسبت‌به وندهای تصریفی دارند.
۲- شکاف‌های اختیاری در صورت‌های ترکیبی، بیشتر در وندها قابل مشاهده است تا در واژه‌بست‌ها.
۳- وندها ویژگی‌های انحصاری واژ-واجی بیشتری نسبت‌به واژه‌بست‌ها دارند.
۴- ویژگی‌های معنایی منحصر به فرد، بیشتر به وندها تعلق دارد تا به واژه‌بست‌ها.
۵- تأثیر قواعد نحوی بیشتر بر واژه‌های حامل وند است تا بر واژه‌بست‌ها.
۶- واژه‌بست‌ها ظرفیت پیوستن به عناصری را که از قبل حامل واژه‌بست بوده‌اند، دارند اما وند ضرورتا این‌گونه نیست.

۳-۴- آزمون‌های زوئیکی

زوئیکی (1994) در بیان تفاوت‌های میان واژه‌بست، وند و واژه، آزمون‌هایی را پیشنهاد می‌کند:

۱- آزمون واجی: واژه‌بست‌ها همراه با واژه‌های آزاد، ایجادکنندهٔ یک تک‌واحد واجی هستند. البته کلمه‌های غیرواژه‌بستی نیز ممکن است کلمه‌های مستقلی باشند.
۲- آزمون تکیه: واژه‌بست‌ها از جهت تکیه مستقل نیستند. اما کلمات استقلال کامل دارند. بنابراین می‌توان گفت که عنصر بی‌تکیه واژه‌بست است اما واحد باتکیه حتما کلمه است. آزمون اخیر، یکی از بهترین آزمون‌ها برای تمایز واژه‌بست از واژه‌های آزاد است هرچند راه منحصر به فردی نیست. برای آزمون حاضر دو ایراد وارد است. نخست، واژه‌بست‌ها تحت شرایط به‌خصوصی در برخی از زبان‌ها تکیه‌بر می‌شوند. اشکال دوم و مهم‌تر این‌که واژه‌های آزاد اغلب بی‌تکیه بیان می‌شوند.
۳- آزمون صرفی: در این آزمون تشابه میان واژه‌بست و وند تصریفی به‌طور خاصی مد نظر است. واژه‌بست‌ها برخلاف واژه‌های آزاد شبیه وندها، به‌خصوص وندهای تصریفی

ایفای نقش می‌کنند. در این زمینه، ۶ آزمون برای بررسی تفاوت اخیر مطرح شده‌است:

(الف) وابستگی: عناصر غیرمستقل، وندها و واحدهای آزاد، روی هم واحدهای مستقل هستند. اگر عنصری وابسته باشد و به‌تنهایی کاربرد نداشته باشد، واژه‌بست محسوب می‌شود، اما اگر به تنهایی به‌کار رفت واژه‌ای مستقل تلقی می‌شود.

(ب) جلوگیری از وند[1]افزایی: وند تصریفی غالبا مانع اضافه شدن سایر وندها به واژه می‌شود. به به همین دلیل، عنصری که مانع اضافه شدن وند و واژه‌بست گردد، واژه‌بست محسوب می‌شود.

(پ) ترکیب‌پذیری[2]: اگر وندهای تصریفی با ستاک یا با واژه‌های کامل ترکیب شوند، واژه‌ها با سایر واژه‌ها یا گروه‌ها ترکیب خواهند شد. به‌هرحال، بارزترین ویژگی واژه‌بست‌ها در مقایسه با وندها ظرفیت ترکیب‌پذیری‌شان با کلمات و همچنین با گروه‌هاست.

(ت) ترتیب: ترتیب‌های احتمالی تکواژهایی که درون یک واژه هستند حاکی از تفاوت‌های شناختی معنایی هستند. اما ترتیب‌های احتمالی واژه‌ها در یک عبارت حاکی از تفاوت‌های سبکی هستند. ازاین‌رو، عنصری که در مقایسه با تکواژهای مجاور خود جایگاهی انعطاف‌ناپذیر دارد، واژه‌بست (یا وند) محسوب می‌شود. اما اگر آن عنصر ترتیب آزادانه‌ای نسبت‌به واژه‌های کناری خود نشان دهد واژهٔ مستقل محسوب می‌شود. به هرحال، در طبقه‌بندی اخیر مغایرت‌هایی نیز مشاهده می‌شود. مثلا، واژه‌بست‌های زبان تاگالوگ در مقایسه با سایر واژه‌بست‌ها ترتیب آزادتری دارند (هر چند برای میزبان خود این‌گونه عمل نمی‌کنند).

(ث) توزیع: در زمینهٔ توزیع وندها اصولِ شفافی حاکم نیست. برای نمونه، *ness-* در زبان انگلیسی با صفت ترکیب می‌شود درحالی‌که *ing-* به فعل اضافه می‌شود. توزیع واژه‌ها نیز با یک قاعده قابل توصیف نیست. قواعد ترکیب‌پذیری واژه‌ای چون *watch* فراوان است. واژه‌بست‌ها نیز همچون وندها با شمار قاعده‌های توزیعی قلیل‌تری توصیف می‌شوند. برای نمونه، واژه‌بست‌ها قابل ترکیب با هستهٔ فعل یک بند، نخستین سازهٔ بند، اولین کلمه درون بند حتی با گروه اسمی هستند. پس می‌توان گفت که عنصری با قواعد توزیعی ساده، واژه‌بست (یا وند) است و عنصری با توزیع پیچیده‌تر واژهٔ مستقل است.

1. Closure
2. Construction

(ج) پیچیدگی: پیچیدگی تصریفی کلمه‌ها در مقایسه با وندها بیشتر است. زیرا این واحدها از دو یا چند تکواژ درست می‌شوند. واژه‌بست‌ها مانند وندها پیچیدگی کمتری نسبت‌به کلمات دارند. هالپرن (1995) قرار گرفتن در جایگاه دوم بعد از اولین واژه را جایگاه *2W* می‌نامد و بعد از اولین گروه را *2D* یعنی جایگاه دختر یا سازهٔ دوم می‌نامد. ضمایر شخصی متصل در گویش ایرانشهری زیرمجموعه‌ای از واژه‌بست‌های ضمیری هستند. ازاین‌رو، لازم است پیش از بررسی آنها، پیشینهٔ مختصری دربارهٔ تعاریف و طبقه‌بندی واژه‌بست‌ها ارائه شود.

۳ -۵- نظام‌های واژه‌بستی

واژه‌بست‌ها، به‌طورکلی در دو جایگاه قرار می‌گیرند و هر کدام خصوصیات رفتاری متفاوتی دارند. این دو جایگاه در اصل دو نظام واژه‌بستی به‌نام جایگاه دوم[1] و جایگاه فعلی در زبان‌های دنیا به وجود آورده‌اند. واژه‌بست در جایگاه دوم، پس از اولین سازهٔ جمله یا بند ظاهر می‌شود. واکرناگل[2]، زبان‌شناس در زمینه زبان‌های هندواروپایی قرن نوزدهم، اولین شخصی بود که این جایگاه را در بسیاری از زبان‌های هندواروپایی مشاهده کرد (راسخ مهند، ۱۳۸۸). به همین دلیل آنها را واژه‌بست‌های واکرناگل نیز می‌نامند. هالپرن[3] (1995) نیز این نظام را بررسی کرده‌است. ایشان این نوع واژه‌بست‌ها را به دو دسته تقسیم می‌کند: دستهٔ نخست، پس از اولین کلمه واجی تحت عنوان جایگاهِ واژه دوم ظاهر می‌شود. دستهٔ دوم نیز پس از اولین سازهٔ نحوی تحت عنوان جایگاه فرعی دوم[4] به‌کار می‌رود. این واژه‌بست‌ها می‌توانند میزبان خود را از هر طبقهٔ نحوی انتخاب کنند و نقش‌های نحوی متعددی در جمله ایفا کنند. در نظام فعلی، واژه‌بست‌ها پس از فعل، پیش از فعل یا متصل به سازه قبل از فعل به‌کار می‌روند (Anderson, 2005). در این نظام، واژه‌بست همیشه یا در کنار فعل قرار دارد یا به آن متصل می‌شود، و سازه‌های دیگر میان فعل و واژه‌بست فاصله نمی‌اندازند.

۳-۶- نظام حالت و نوع ترازبندی

ترازبندی یک اصطلاح در حوزهٔ رده‌شناسی زبان‌ها برای توصیف رفتار صرفی-نحوی موضوع‌های جمله و رابطهٔ آنها با محمول است. جهانی و کورن (2003) معتقدندکه ترازبندی به شیوهٔ به نمایش درآمدن نقش‌های دستوری از قبیل فاعل و مفعول اشاره دارد. مفاهیمی که

1. Second position
2. Wackernagel
3. Halpern
4. Second daughter position

در این زمینه مطرح هستند عبارت‌اند از حالت، موضوع، مطابقه و آرایش واژه‌ها در جمله. مثلا، زبان انگلیسی ترازبندی فاعلی - مفعولی دارد. یعنی فاعل یک فعل لازم مانند «او می‌خوابد» مانند فاعل یک فعل متعدی مثل «او آن را دید» به یک شکل در جمله رفتار می‌کند. در اینجا مفعول جمله یک نشانهٔ متفاوت یا ترتیب واژگانی متفاوتی می‌گیرد. بعضی از زبان‌ها ترازبندی کنایی مطلق دارند. در این موارد فاعل یک فعل لازم با فاعل فعل متعدی در هماهنگی است. درحالی‌که فاعل فعل متعدی نشانهٔ متفاوتی به خود می‌گیرد. برای ترازبندی، مهم‌ترین سؤال این است که کدام دو نقش در جمله با هم جمع می‌شوند؟ پاسخ‌ها از زبانی به زبان دیگر متفاوت است. نظام ترازبندی همچنین نشان می‌دهد که چرا زبان‌شناسان هم به معنا می‌اندیشند و همین درعین‌حال، رفتاری محتاطانه نسبت‌به ساختار دارند. بعضی زبان‌ها ترازبندی سه‌گانه دارند. در این موارد هر سه تقش اصلی در جمله به شکلی جداگانه رفتار می‌کند. ترازبندی با نظام حالت در ارتباط است. نظام حالت یکی از ابزارهای اصلی است که زبان‌ها برای نشان دادن ترازبندی استفاده می‌کنند. ترازبندی فاعلی-مفعولی مهم‌ترین الگو برای گویشورن انگلیسی است. در این حالت فاعل فعل لازم با فاعل فعل متعدی یکسان عمل می کند. در ترازبندی کنایی- مطلق فاعل فعل لازم با مفعول فعل متعدی یک‌جور در نظر گرفته می‌شود. اگر در این الگو یک جملهٔ برچسب زده‌شده ارائه شود با تفاوتی که دیده می‌شود آنگاه یک اسم مشابه بسته به نوع فعل به شیوه‌ای متفاوت نشاندار می‌شود.

در گویش‌هایی مانند بلوچی ساحلی که ترازبندی کنایی دارد، کاربرد واژه‌بست‌های ضمیری محدود به سوم شخص مفرد افعال متعدی در حوزهٔ زمان گذشته است. اما در گویش‌هایی که ترازبندی کنایی را از دست داده‌اند کاربرد واژه‌بست ضمیری ضعیف است و فقط به‌عنوان نشانهٔ مطابقه در سوم شخص مفرد افعال متعدی در حوزهٔ زمان گذشته ظاهر می‌شود.

جهانی و کورن (2009) اظهار می‌دارند که در زبان بلوچی حالت فاعلی، حالت مفعول حرف اضافه، حالت مفعول مستقیم، حالت اضافه و حالت ندایی وجود دارد. دربارهٔ ضمایر شخصی، کورن (2008) اظهار می‌دارد که «هیچ تمایزی بین حالت فاعلی و حالت مفعول حرف اضافه در ضمایر اول شخص و سوم شخص وجود ندارد» و برای سوم شخص‌ها از ضمایر اشاره استفاده می‌شود و با مقایسه‌کردن فاعل و مفعول افعال متعدی با تنها موضوع فعل لازم، انواع ترازبندی‌های مفعولی، کنایی و خنثی را در میان زبان‌های دنیا می‌توان تشخیص داد.

۴- روش پژوهش

این پژوهش به بررسی واژه‌بست‌های ضمیری در گویش بلوچی ایرانشهری به شیوهٔ توصیفی-تحلیلی اختصاص دارد. اطلاعات و داده‌های این تحقیق با مصاحبه با گویشوران بلوچی‌زبان ساکن بخش محمدان در ده کیلومتری شهرستان ایرانشهر، به‌دست آمده‌است. گویشوران از رده‌های مختلف سنی از سی تا نود سال و دارای میزان تحصیلات متفاوت‌اند. تعداد مصاحبه‌شوندگان ده نفر بود که هفت نفر آنها مرد، با سطح سواد ابتدایی یا بیسواد و سه نفر آنها زن که در حد خواندن و نوشتن سواد داشتند. هر کدام از آنها به مدت دو ساعت و در طی نه ماه مصاحبه شدند. از مصاحبه‌شوندگان خواسته شد که در زمینه‌های خاصی صحبت کنند یا رویدادی از خاطرات زندگی خودشان را تعریف کنند. با اجازه آنها صدایشان ضبط شد. پس از آن تمامی متن ضبط‌شده آوانگاری و به درون یک فایل اکسل وارد شد. واژه‌بست‌ها استخراج و نقش‌های دستوری آنها برچسب‌زنی و نوع میزبان آنها تحلیل و بررسی شد. علاوه‌بر این، یکی از نویسندگان که گویشور این گویش است و گاه امکان تشخیص طبقه نحوی داده‌ها با پیکره زبانی ممکن نبود، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شم زبانی خود بهره گرفته‌است.

۵- پیشینهٔ تحقیق

ابتدا لازم است منظور از «*صعود واژه‌بست*[1]» را در این بخش تبیین کنیم. بنابه تعریف سولا[2]، این اصطلاح به پدیده‌ای اشاره دارد که نخستین بار در زبان‌های رومی‌تبار (مثل ایتالیایی و اسپانیایی) مطرح شد. در این پدیده، ضمیر مفعولی که متعلق به فعلِ داخلِ یک عبارتِ فرعی است، از جای خود جدا شده و به فعل اصلیِ جمله می‌پیوندد. در این زبان‌ها، ضمیرهای مفعولی معمولا به‌صورت واژه‌بست ظاهر می‌شوند؛ یعنی عناصر بسیار کوتاهی هستند که نمی‌توانند به‌تنهایی در جمله بیایند و حتما باید به یک فعل بپیوندند. برای نمونه، در زبان اسپانیایی ضمیرهای مفعولی (مانند *me, te, lo* و غیره) همگی واژه‌بست هستند و به فعل متصل می‌شوند. منظور از صعود واژه‌بست این است که ضمیری که از نظر منطقی به فعل دوم تعلق دارد، از جای خود ارتقا یافته و به فعل نخست یعنی فعل اصلی می‌پیوندد. این اتفاق در اسپانیایی بسیار رایج است و کلام را روان‌تر می‌سازد.

1. Clitic climbing
2. Solà

داوری و نغزگوی کهن (2025)، نیز دربارهٔ صعود واژه‌بست با ارجاع به پنج گویش معروف فارسی، پژوهش ارزشمندی دارند. به اعتقاد ایشان پدیده‌ای به نام صعود واژه‌بست، یعنی اصطلاحی که لوراگی (2014) به‌کار برده، در گزاره‌های مرکبِ متعدی فارسی وجود دارد. در این گویش‌ها، واژه‌بست‌های مفعولی معمولا به فعل‌های متعدی ساده می‌پیوندند. اما نکته این است که در گزاره‌های مرکب، یعنی ساخت‌هایی که از یک جزء غیرفعلی و یک فعل سبک ساخته شده‌اند، این واژه‌بست دیگر سراغ فعل سبک نمی‌رود و در جای دیگری قرار می‌گیرد. موضوع اصلی پژوهش ایشان دقیقا تغییر جایگاه واژه‌بست است. نگارندگان با مقایسه گویش‌های مختلف، بررسی تفاوت‌های میان‌زبانی و استفاده از دانسته‌های عمومی درباره تغییرات زبانی، کوشیده‌اند نشان دهند این جابه‌جایی واژه‌بست چگونه و چرا رخ داده‌است. با وجود تفاوت‌های گویش‌ها در تلفظ و واژگان، یک گرایش مشترک و پررنگ در همهٔ آن‌ها دیده می‌شود که به ویژگی‌های یک گویشِ خاص محدود نمی‌شود؛ همین موضوع نشان می‌دهد بررسی مقایسه‌ایِ دستوری‌شدگی در اینجا درست و سودمند است و می‌توان از آن یک قاعدهٔ کلی دربارهٔ گویش‌های فارسی به‌دست آورد. مهم‌ترین عاملِ این تغییر جایگاه، تهی شدن فعل سبک از معناست. اگرچه فعل سبک همچنان نقش یک فعل را در گزارهٔ مرکب بازی می‌کند، اما دیگر معنای چندانی به جمله نمی‌افزاید و نقش اصلی آن بیشتر به جنبهٔ دستوری و ساخت جمله برمی‌گردد. این روند به‌تدریج باعث می‌شود فعل سبک موضوع‌های خود را از دست بدهد. ایشان در انتها اضافه می‌کنند که این اتفاق تدریجی است: ممکن است مفعول زودتر از فاعل از دست برود و در نتیجه فعل دیگر نتواند ضمیر مفعولی را در کنار خود نگه دارد. براساس تحلیل نویسندگان، جابه‌جایی واژه‌بست مفعولی از جایگاه پس از فعل به جایگاه پیش از فعل (یعنی صعود واژه‌بست)، حاصلِ هم‌زمانیِ دو عامل است: عامل معنایی، یعنی تهی شدن فعل سبک از معنا، و عامل نحوی، یعنی تغییر ترتیب واژه‌ها در جایگاه میزبانی واژه‌بست مفعولی.

عمدهٔ پژوهش‌ها در زمینهٔ واژه‌بست‌های ضمیری زبان فارسی به بررسی همزمانی و درزمانی نقش‌های دستوری، شرایط نحوی حاکم بر ساخت واژه‌بست‌ها و جایگاه و میزبان آنها می‌پردازد و به‌صورت محدود به خصوصیات آواشناختی در آن‌ها پرداخته‌اند.

هیگ[1] (2008) اشاراتی به ابهام در نقش‌های معنایی همچون تجربه‌گر، بهره‌ور و مالک در واژه‌بست‌های ضمیری فارسی میانه با نقش دستوری شرکت‌کننده غیرمستقیم دارد. علاوه‌بر زبان فارسی، در مطالعات واژه‌بست‌های ضمیری در سایر زبان‌های ایرانی نیز پژوهشگران به توصیف انواع جایگاه و نقش دستوری واژه‌بست‌های ضمیری پرداخته‌اند که از آن میان می‌توان به زبان دلواری (واحدی لنگرودی و ممسنی، ۱۳۸۳)، سورانی (محمدابراهیمی و دانش‌پژوه، ۱۳۸۷)، تاتی (راسخ‌مهند، ۱۳۸۸)، کاخکی (شریفی، ۱۳۹۰)، لری (نورعلیوند، ۱۳۹۰)، رایجی (راسخ‌مهند، ۱۳۹۱)، و بهبهانی (حامدی شیروان و همکاران، ۱۳۹۵) اشاره کرد. علاوه‌برآن، محمدی‌راد (2020) به بررسی نقش، جایگاه و رفتار واژ-واجی واژه‌بست‌های ضمیری در زبان‌های ایرانی غربی پرداخته‌است. ایشان معتقد است مطالعات تاریخی واژه‌بست‌های ضمیری زبان فارسی در دوره‌های مختلف زبان فارسی به بررسی نقش‌های دستوری، روابط نحوی آن‌ها و چگونگی تحول‌شان اختصاص دارد. نخستین پژوهش‌ها در این زمینه به دستورهایی اختصاص دارد که به توصیف زبان فارسی پرداخته‌اند. بویس (1964) و برونر (1977) به‌ترتیب سیصد و بیست جمله حاوی واژه‌بست ضمیری را از متون فارسی میانه (پهلوی) و همچنین پارتی استخراج کرده و به توصیف نقش‌های دستوری و جایگاه نحوی آن‌ها در این دو زبان پرداخته‌اند. هیگ (2008) ضمن بررسی تحول نظام انطباق در زبان‌های ایرانی ازجمله فارسی، به نقش واژه‌بست‌های ضمیری نیز در توصیفات خود توجه کرده‌است. وی همچنین دو فرضیه برای تغییرات نحوی واژه‌بست‌های ضمیری از فارسی میانه به نو مطرح می‌کند. در فرضیهٔ اول یعنی حرکت به راست، واژه‌بست‌ها از جایگاه دوم یا واکرناگل به جایگاه‌های دیگری در جمله انتقال پیدا می‌کنند. واژه‌بست‌های ضمیری یکی از انواع مهم واژه‌بست‌ها هستند که زبان‌شناسان در دهه‌های اخیر به بررسی آن‌ها در زبان‌ها و گویش‌های مختلف پرداخته‌اند. مطالعاتی که در حوزهٔ واژه‌بست‌های ضمیری زبان فارسی یا گویش‌های آن صورت گرفته به دو گروه کلی همزمانی و درزمانی قابل تقسیم هستند.

کورن (2009) اشتقاق واژه‌بست‌های ضمیری در ایرانی غربی معاصر را به‌طورکلی بررسی کرده‌است. بحث اصلی او آن است که برخلاف این فرضیهٔ رایج که همهٔ واژه‌بست‌ها از واژه‌بست‌های ضمیری ملکی/ مفعولی غیرصریح ایران باستان مشتق شده‌اند، این امکان نیز وجود دارد که برخی از واژه‌بست‌ها در گویش‌های ایرانی غربی معاصر، از صورت‌های مفعولی ایران باستان مشتق شده باشند.

1. Haig

راسخ مهند (۱۳۸۴) با ارائهٔ استدلال‌هایی برای پی‌بست‌های ضمیری فارسی، نقش مطابقهٔ مفعولی قائل شده‌است. راسخ مهند (۱۳۸۹) با تکیه بر روند دستوری‌شدگی، دو نقش برای واژه‌بست‌های ضمیری در کنار فعل قائل است. در ساخت‌هایی مانند «*خوابم می‌آید*»، واژه‌بست به نشانهٔ مطابقه تبدیل شده‌است. او در مورد نقش واژه‌بست در جملاتی مانند «*علی را دیدمش*» تغییر عقیده داده و آن‌ها را نمونه‌ای از مضاعف‌سازی واژه‌بست در نظر می‌گیرد که به نشانهٔ مطابقه تبدیل نشده‌اند. واحدی لنگرودی و ممسنی (۱۳۸۴) پی‌بست‌های ضمیری در گویش دلواری را مطالعه کرده و آن‌ها را عناصری نحوی در نظر می‌گیرد که در جایگاه‌های نحوی مانند فاعلی، مفعول صریح، مفعول غیرصریح و مطابقه با مضاف‌الیه واقع می‌شوند.

راسخ مهند (۱۳۸۸) توزیع و نقش‌های مختلف پی‌بست‌های ضمیری در زبان تاتی را بررسی کرده‌است. بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که این پی‌بست‌ها در تاتی جنوبی در نقش نشانهٔ فاعل متعدی در زمان گذشته، نشانهٔ مفعول مستقیم و نشانهٔ نقش اضافی به‌کار می‌روند. ضمایر پی‌بستی در تاتی جنوبی در نقش نشانهٔ فاعل متعدی در زمان گذشته در جایگاه واکرناگل ظاهر می‌شوند و از این نظر با فارسی میانه مشترک هستند. این پی‌بست‌ها در نقش نشانهٔ مفعول در تاتی جنوبی از جایگاه واکرناگل خارج شده‌اند، ولی هنوز کاملا به جایگاه پس از فعل نرفته‌اند و در جایگاه سازه قبل از فعل قرار می‌گیرند. این نتایج حاکی از وجود پدیدهٔ کشش به سمت راست در زبان‌های ایرانی است.

بهرامی و رضایی (۱۳۹۲) تشخیص ماهیت ضمایر پی‌بستی زبان فارسی به‌عنوان واژه‌بست مفعولی یا نشانهٔ مطابقه را بررسی کرده‌اند. ایشان با توجه به معیارهای رده‌شناختی به رفتار دوگانهٔ این عناصر اشاره می‌کنند. هر چند به دلیل دارا بودن تعداد بالایی از معیارها آن‌ها را واژه‌بست قلمداد کرده و این دوگانگی را حاکی از آغاز روند تبدیل این عناصر به وند مطابقه می‌دانند.

به‌طورکلی، تحقیقات فراوانی در مورد زبان بلوچی انجام شده‌است، اما در گویش بلوچی ایرانشهری (منطقهٔ محمدان) تاکنون تحقیق علمی و جامع صورت نگرفته‌است. کورن (2005) بررسی‌های فراوانی از منابع و مطالعات اولیه درمورد تاریخچهٔ زبان بلوچی ارائه می‌کند. مهم‌ترین منابع موجود درمورد زبان بلوچی که در ایران تکلم می‌شود، مطالعات مربوط به آهنگر (2007) است. تحقیق اخیر درمورد دستگاه فعلی زبان بلوچی سرحدی گرانچی است. بارانزهی (2003) درمورد گویش بلوچی منطقهٔ سراوان پژوهش جالبی دارد. برجسته دلفروز (2010) به بررسی خصوصیات گفتمانی گویش بلوچی سیستانی پرداخته‌است. برجسته دلفروز و لوینسون (2012) نیز درمورد واژه‌بست‌های فاعلی سوم شخص مفرد در بلوچی سیستانی تحقیق کرده‌اند.

جهانی (1994، 1995، 1999، 2000، 2001، 2003A، 2008، 2013, 2015) درمورد ساخت‌های اضافی در مقایسه با ساخت اضافه در بلوچی ایرانی، چگونگی بیان فعل «*داشتن*» در بلوچی ایرانی، تأثیر فارسی بر بعضی ساخت‌های فعلی بلوچی ایران، کاربرد بلوچی در کشور سوئد، ساخت دستوری اصلی زبان بلوچی، سامانهٔ حالت در بلوچی ایرانی، عبارت‌های موصولی در بلوچی ایرانی، جنبه‌های جامعه‌شناسی زبان بلوچی و دیگر زبان‌های بلوچستان، گزاره‌های پیچیده و مبحث گذرایی تحقیقات فراوانی انجام داده‌است.

محمودی بختیاری (2003) به بررسی دستگاه زمان در زبان بلوچی در مقایسه با زبان فارسی پرداخته‌است. نورزایی و جهانی (2013) درمورد واژه‌بست‌های فعلی در چهار گویش بلوچی ایران پژوهش جالبی انجام داده‌اند. اوکاتی (2012) دستگاه واکه‌ای پنج گویش بلوچی ایرانی را بررسی و تبیین کرده‌است. همچنین، اوکاتی و همکاران (2012) التقای مصوت‌ها در پنج گویش از بلوچی را بررسی کرده‌اند. کورن (2009) به بررسی تحول واژه‌بست‌های ضمیری در گروه زبان‌های ایرانی غربی نو، پرداخته و معتقد است که برخی واژه‌بست‌های ضمیری در زبان‌های ایرانی نو ریشه در حالت‌های اضافی در زبان‌های باستان مشتق دارند. وی می‌افزاید که برخی از زبان‌های ایرانی نو غربی همچون سورانی، کروشی و بشکردی حاوی صورت‌هایی هستند که برگرفته از حالت مفعولی در آن زبان‌هاست. یوگل (2016) تغییرات جایگاه واژه‌بست‌های ضمیری را در فارسی میانه مطالعه و آن را در بستر تغییراتی که در حروف اضافه و قیدها رخ داده، تحلیل کرده‌است.

جهانی و کورن (2009) نیز یک توصیف کلی از زبان بلوچی ارائه کرده‌اند. جهانی (2008B) زبان بلوچی را بررسی کرده‌است. کورن (2005, 2009) مطالعات فراوانی درمورد زبان بلوچی از جمله دستگاه فاعلی، نشانداری موضوع‌ها در ساخت‌های کنایی و همچنین دستگاه کنایی زبان بلوچی ازمنظر رده‌شناسی، اسم‌های مشتق از فعل، همپایه‌ها و معادل‌های آنها در زبان بلوچی انجام داده‌است.

۶- تحلیل واژه‌بست‌های ضمیری در گویش بلوچی ایرانشهری

۶-۱- واژه‌بست‌های ضمیری

پی‌بست‌های فاعلی که در فارسی شناسه وند متصل فاعلی نامیده می‌شوند، در گویش بلوچی ایرانشهری مانند معادل فارسی آن‌ها، در پایان فعل ظاهر می‌شوند. این وندها، مانند معادل‌های غیرواژه‌بستی خود، بیانگر شخص و شمار دستوری هستند و از نظر حالت در گروه

ضمایر غیرفاعلی قرار می‌گیرند. این وندها در زمان گذشته می‌توانند نشان‌دهندهٔ مفعول جمله باشند و در گویش ایرانشهری در نقش‌های نحوی مختلفی ظاهر می‌شوند و بنابر نقش نحویشان در جمله به‌صورت پیش‌بستی یا پی‌بستی به‌کار می‌روند. این عناصر به لحاظ کارکرد نحوی به گروه‌های زیر قابل تقسیم هستند:

الف) واژه‌بست‌های فاعلی: آن دسته از واژه‌بست‌هایی که در جایگاه فاعل منطقی جمله قرار می‌گیرند.

ب) واژه‌بست‌های مفعولی: واژه‌بست‌هایی که در نقش مفعول مستقیم یا مفعول صریح بی‌واسطه به‌کار می‌روند.

ج) واژه‌بست‌های مفعولی غیرمستقیم: این دسته بیانگر نقش مفعول غیرمستقیم یا مفعول حرف اضافه‌ای (به‌ای و برایی) است.

د) واژه‌بست‌های اضافی: این واژه‌بست‌ها در حالت اضافی به‌عنوان مضاف‌الیه ظاهر می‌شوند.

هـ) واژه‌بست‌های ملکی: این واژه‌بست‌ها در مفهوم مالکیت در ترکیب‌های ملکی کاربرد دارند.

جدول شمارهٔ ۱- واژه‌بست‌های ضمیری در گویش بلوچی ایرانشهری

مفرد	اول شخص	-on,-om
	دوم شخص	e-et
	سوم شخص	-ē, -ī
جمع	اول شخص	-en
	دوم شخص	-ō, -é
	سوم شخص	-eš, -ēš

در این گویش واژه‌بست‌های ضمیری برای همه اشخاص وجود دارند. وجود واژه‌بست‌های ضمیری ارتباط بسیار قوی با نظام حالت دارند. در گویش‌هایی مانند بلوچی ساحلی به دلیل داشتن نظام حالت قوی، کاربرد ضمایر واژه‌بستی کمتر متداول است. اما در گویش‌هایی مانند بلوچی کروشی و بلوچی سراوانی که یک نظام حالت کاهش یافته دارند، کاربرد این ضمایر واژه‌بستی بسیار متداول‌تر است. واژه‌بست‌های ضمیری در همهٔ گویش‌های زبان بلوچی وجود دارند. چراکه تمامی نقش‌های حالت‌دار مفعول حرف اضافهٔ باستان را نشان می‌دهند. گویش‌های با نظام حالت کاهش‌یافته به دلیل کمبود حالت‌های نشاندار صرفی گرایش به‌کاربرد نقش مفعول حرف اضافه با استفاده از واژه‌بست‌های ضمیری دارند. این مورد نشان

می‌دهد که واژه‌بست‌های ضمیری در بعضی از گویش‌های زبان بلوچی یک نقش جبران‌کننده ایفا می‌کنند (Nourzaei, and Jugel, 2021).

۶-۲- واژه‌بست ضمیری در نقش فاعل

براساس تحلیل روی داده‌های گویش ایرانشهری، واژه‌بست‌ها همراه با عناصری که در جایگاه فاعل ظاهر می‌شوند، بسیار پربسامد هستند. آنچه واژه‌بست‌ها را در نظام دستوری این گویش حائز اهمیت می‌کند تمایز این تکواژها در زمان حال و گذشته است. در این گویش، در صرف افعال گذشته، واژه‌بست‌های ضمیری در نقش متناظر با فاعل افعال متعدی ظاهر می‌شوند.

۶-۳- واژه‌بست ضمیری در نقش فاعل در حالت کنایی

1) *mahmadābād*-eš *ābād* *kort*-a (*ag-Ø*)
Mohammadabad-PC.3PL improved do.PST-PP (be.NPS-3PL)
آنها محمدآباد را آباد کرده‌اند.

مثال فوق دو توضیح به شرح ذیل می‌طلبد: نخست، در صورت بنیادی و اصیل این گویش یک تکواژِ بیانگر حالت مفعول مستقیم به انتهای محمدآباد افزوده می‌شود (*mahmadābād-ā-eš*) که در گفتار گویشوران همواره حذف می‌شود. ازاین‌رو، ما نیز این تکواژ را نشان نداده‌ایم. دوم، در زبان گفتاری، فعل کمکی بیانگر حال کامل به قرینه حذف می‌شود. اما ما فعل کمکی مزبور را در پرانتز قرار داده‌ایم تا نشان دهیم صورت حال کامل در گویش مورد مطالعه به چه شکل و در چه جایگاهی از جمله ظاهر می‌شود. در جملهٔ بالا واژه‌بست *eš* نشان‌دهندهٔ فاعل سوم‌شخص جمع است.

2) *hamī molk-eš* *daryāpt* *ko*
this territory-PC.3PL receive do.PST.3SG
همین سرزمین را دریافت کردند.

۶-۴- واژه‌بست ضمیری در نقش مالکیت

3) hančī kas hast-ē čok-eš tuh-ē-Ø
such person be.NPS-3SG child-PC.3PL big-be.NPS-3SG
چنین آدم‌هایی وجود دارند که فرزندشان بزرگ است.

در جملهٔ بالا واژه‌بست *eš* که به واژهٔ *čok* (به معنای بچه) اضافه شده، نقش مالکیت را برای فاعل سوم شخص جمع نشان می‌دهد.

4) *mašk-e* *ō* *darā* *teraht-a* *būt-a* *(ag-Ø)*
goatskin-PC.3SG there out hang.PS-PP be.PST-PP (be.NPS-3SG)
مشکش آنجا بیرون آویخته بوده‌است.

در این جمله واژه‌بست *e*– که به واژهٔ *mašk* اضافه شده نشانگر مالک و مشک مملوک است.

۶-۵- واژه‌بست ضمیری در نقش مفعول برایی

5) man-a har čīz-ī būt-a (ag-Ø) tah
I-PC-1SG every thing-INDEF be.PS-PP (be.NPS-3SG) in
daryā garg bū-Ø ra-Ø
sea drown be.PS-3SG go.PS-3SG
برای من هرچیزی که بوده‌است (هر چیزی که داشته‌ام) در دریا غرق شد و [از بین] رفت.

6) *pa māt-õ nã zort*
for mother-PC.1SG bread take.PST.3SG
برای مادرم نان گرفتم.

۶-۶- واژه‌بست ضمیری در نقش مفعول مستقیم

کاربرد دیگر واژه‌بست‌های ضمیری در گویش ایرانشهری در نقش موضوع درونی محمول در نقش مفعول مستقیم است که با فارسی معیار تفاوت چندانی ندارد. چنان‌که اشاره شد، این واژه‌بست‌ها حالت غیرفاعلی دارند. اگر مفعول مستقیم یک گروه اسمی یا ضمیر آزاد نباشد، این واژه‌بست به فعل افزوده می‌شود. واژه‌بست‌ها در نقش مفعول به‌صورت پی‌بستی در انتهای فعل به‌کار رفته و از این نظر با کاربرد نقش فاعلی متفاوت هستند. تفاوت دیگر آن‌ها در ارتباط با زمان فعل است. کاربرد واژه‌بست در نقش فاعل (ارجاع به موضوع بیرونی محمول) تنها منحصر به افعال متعدی در زمان گذشته است، درحالی‌که این واژه‌بست‌ها، صرف نظر از زمان فعل، امکان حضور در جملات مختلف را دارند.

7) *āyī azīm-ok būt-a (ag-Ø) yārt-ag-ī*
s/he Azim-DIM be.PST-PP (be.NPS-3SG) bring.PS-PP-PC.3SG
اون عظیموک بوده‌است که آوردش.

واژه‌بست *ī* که به پایان فعل اصلی متصل شده‌است، نشانه مفعول مستقیم است.

8) *pakat be-yār-et-ī*
just NIN-bring.NPS-2pl-PC.3SG
فقط بیاورید‌ش.

در جمله بالا واژه‌بست *ī*– در انتهای فعل اصلی *yār* به معنی «*آوردن*» اضافه شده‌است. بنابراین نقش مفعول مستقیم را نشان می‌دهد.

9) *godā bo-koš-īt-ī*
then NIN-kill.NPS-2pl-PC.3SG
پس او را بکشید.

در این جمله نیز واژه‌بست *ī–* کـه در پایـان فعـل اصـلی *koš* بـه معنـی «کشـتن» اضـافه شده‌است، نشان‌دهنده مفعول مستقیم است.

۶-۷- واژه‌بست ضمیری در نقش مفعول غیرمستقیم

واژه‌بست‌های ضمیری در گویش ایرانشهری می‌توانند در نقش مفعول غیرمسـتقیم بـه همـراه حرف اضافه نیز به‌کار روند. چنان‌که در داده‌ها مشهود است این واژه‌بست‌هـا بـا نمونـهٔ معـادل خود در فارسی معیار کاملا متفاوت بوده و به‌صورت‌های مختلفی قابـل اسـتفاده هسـتند. ایـن عناصر ممکن است با حرف اضافهٔ پیشین یا پسین به‌کار روند و نیز پیش از فعل یـا پـس از آن واقع شوند؛ بنابراین، کاربرد پیش‌بستی واژه‌بست‌هـا در نقـش مفعـول غیرمسـتقیم بـه‌طورکلی جای خـود را بـه پـی‌بسـت نداده‌اسـت. در جملـهٔ زیـر، واژه‌بسـت *ī–* e- شـان‌دهندهٔ مفعـول غیرمستقیم است.

10) man-e gwaš-ŏ
I-PC-3SG tell.NPS-1SG

منش می‌گویم (من به او می‌گویم).

واژه‌بست *e-* نقش مفعول غیرمستقیم را در جمله بالا نشان می‌دهد.

11) šāh hākom-ān-e gwašt-a (ag-Ø)
king ruller-PL-PC.3SG tell.PST-PP (be.NPS-3SG)

شاه به حاکمان گفته‌است.

12) bānk-ay raees zang-e ǰat-Ø
bank-GEN head call-PC.3SG beat.PS-3SG

رئیس بانک بهش زنگ زد.

۶-۸- اتصال واژه‌بست ضمیری به اسم خاص

13) *seyahǰānīy-eš dar kotr-a (*ag-Ø)
Siyakjani-PC.3PL out do.PST.PP (be.NPS-3SG)

سیه‌جانی را درآورده‌اند (یعنی سیه‌جانی را، اسـم گـاو دوسـت‌محمدخان بـود، بـرای اولـین بـار از اصطبل خارج کرده‌اند).

eš در این جمله یک واژه‌بست ضمیر است که به اسم خاص *seyahǰānī* متصل شده‌اسـت و نقش فاعل جمع را نشان می‌دهد.

14) *Šahderāǰ-e hã hamšī ābād kort-a (ag-Ø)*
Shahrderaz-PC-3SG too this reform do.PST.PP (be.NPS-3SG)

شهردراز را هم، همین آباد کرده‌است.

e- یک واژه‌بست ضمیر است که به اسم خاص *Šahderāǰ* متصل شده و نشان‌دهندهٔ فاعل مفرد جمله است.

۶-۹- اتصال واژه‌بست ضمیری به ضمیر انعکاسی

در جمله زیر، واژه‌بست ضمیری *e*- به ضمیر انعکاسی *wat* اضافه شده‌است و نقش اضافه را در جمله نشان می‌دهد.

14) hančo pa wat-e hāl hešt-a (ag-an-Ø)
such to self-PC mood put.PS-PP (be.NPS-3PL)
همین‌طور او را به حال خودش گذاشته‌اند (رها کرده‌اند).

15) to wat-e brāzaht-a ma-zūr-e
you self-PC niece-DO NEG-take.NPS-2Sg
تو برادرزاده خودت رو برنداری؟! (یعنی تو برادرزاده خودت رو برای خواستگاری دخترت قبول نکنی؟!)

۶-۱۰- اتصال واژه‌بست ضمیری به فعل

16) ēdī mūsāhān ǰant-ī pēštōl-e
this-time Musakhan shoot.NPS-PC.3SG pistol-INDEF
در این لحظه موسی‌خان با اسلحه می‌زندش (به او یک شلیک می‌کند).

چنان‌که در چند سطر قبل نیز توضیح داده شد اگر واژه‌بست ضمیری *ī* به انتهای فعل اصلی اضافه شود نشان‌دهندهٔ مفعول مستقیم است. در جملهٔ بالا نیز این واژه‌بست به فعل اصلی *ǰant* به معنی *می‌زند* اضافه شده‌است. بنابراین نقش مفعول مستقیم را در *جمله* بیان می‌کند.

جمله زیر نیز نمونه‌ای از اتصال واژه‌بست ضمیری *ī*- به انتهای فعل اصلی و نشان‌دهندهٔ نقش مفعول مستقیم است.

بیانگر مفعول مستقیم است:

16) *ya ne be-ger-īt-ī*
or not NIN-get.NPS-2PL-PC.3SG
یا نه بگیریدش (یعنی دستگیرش کنید).

۶ -۱۱- اتصال واژه‌بست ضمیری به عنصر غیرفعلی فعل مرکب

بنابر نظر داوری و نغزگوی کهن (2025)، در ارتباط با صعود واژه‌بست، در گزاره‌های مرکبِ متعدی فارسی، واژه‌بست‌های مفعولی معمولا به فعل‌های متعدی ساده می‌پیوندند. یعنی در گزاره‌های مرکب، به عبارتی در ساخت‌هایی که از یک جزء غیرفعلی و یک فعل سبک ساخته

شده‌اند، این واژه‌بست دیگر به سمت فعل سبک حرکت نمی‌کند. بلکه در جای دیگری قرار می‌گیرد. بنابر نظر ایشان درواقع جایگاه واژه‌بست تغییر می‌کند. به عبارتی پدیدهٔ دستوری‌شدگی مدنظر است. عاملِ این تغییر جایگاه، تهی شدن فعل سبک از معناست. اگرچه فعل سبک همچنان نقش یک فعل را در گزاره مرکب بازی می‌کند، اما دیگر معنای چندانی به جمله نمی‌افزاید و نقش اصلی آن بیشتر به جنبهٔ دستوری و ساخت جمله برمی‌گردد. این روند به‌تدریج باعث می‌شود فعل سبک موضوع‌های خود را از دست بدهد.

این مورد در جملات زیر نیز مشهود است. اگر فعل جمله یک فعل مرکب باشد، واژه‌بست فاعلی به انتهای جزء غیرفعلی متصل می‌شود. در جملهٔ پایین، واژه‌بست *eš* به عنصر غیرفعلی *zendagī* در فعل مرکب *zendagī kort -a* متصل شده‌است و نقش فاعلی را نشان می‌دهد:

17) go ya gōk-ē pas-ē zendagī-yeš kort-a (ag-Ø)
with one cow-INDEF sheep-INDEF live-PC.3PL do.PST-PP (be.NPS-3PL)

با یک گاو و گوسفند زندگی‌کرده‌اند.

18) ya ǰāh-ē dasbandān-*e* Ø-kan-ey
one place-INDEF busy-PC.3SG NIN-do.NPS-2PL

یک جا به‌کار مشغولش کنید (اصطلاحا یه جا دستشو بند کنید).

در جملهٔ بالا، نیز واژه‌بست *e-* به جز غیرفعلی *dasbandān* متصل شده و نقش مفعول مستقیم را نشان می‌دهد.

۶ -۱۲ - اتصال واژه‌بست ضمیری به جزء پیشین فعل

19) bale padā dar-eš kort-a (ag-an) garīb-ān-ā
but again free-PC.3PL do.PST-PP (be.NPS-3PL) miserable-PL-OBJ

اما مجددا بیچاره‌ها را بیرونشان کرده‌اند (یعنی از زندان آزادشان کرده‌اند).

در جملهٔ بالا واژه‌بست *eš* به جزء پیشین فعل مرکب *dar kort*-a به معنی *خارج کرده*، اضافه شده و نشان‌دهندهٔ نقش فاعل سوم شخص جمع است.

20) hã ača weyl-e Ø-kan-ī Ø-ro-Ø
ok so free-PC.3SG NIN-do.NPS-2PL NIN-go.NPS-3SG

خوب پس رهایش کنید (که) برود.

در این جمله واژه‌بست *e-* به جزء پیشین فعل مرکب *weyl kan-ī* اضافه شده و بیانگر نقش مفعول مستقیم است.

۶ -۱۳- اتصال واژه‌بست به اسم در حالت مالکیت

یکی از مهم‌ترین و پربسامدترین نقش‌های واژه‌بست‌های ضمیری حضورشان در نقش مالک در ساخت ملکی اسمی یا اضافی است. مالکیت در زندگی و زبان بشر مفهومی بنیادی است (Seiler, 1983). و به نظر می‌رسد که همهٔ زبان‌ها حداقل یک ابزار زبانی برای بیان روابط مالکیت در اختیار دارند (Longacre, 1996). در رویکردهای مختلف به ساخت ملکی، معمولا دو مفهومِ کنترلِ مالک روی مملوک یا نزدیکی فضایی بین این دو واحد زبانی در تعریف و توصیف مالکیت به‌کار گرفته شده‌است (Heine, 1997). لمان[1] (1998) کنترل را پیش‌فرض[2] و هاینه (1997) آن را مفهومی سرنمونی[3] برای یک رابطهٔ ملکی می‌دانند. بااین‌حال دیگران مالکیت را به‌صورت مفهومی گسترده، و هرگونه ارتباط یا پیوند میان دو اسم در نظر گرفته‌اند (Aikhenvald, 2012).

مالکیت از لحاظ صوری در سه ساخت اسمی، محمولی[4] و خارجی[5] دیده می‌شود که زبان فارسی نیز دارای هر سه ساخت است (نغزگوی کهن، ۱۳۸۹). در مالکیت اسمی، یک گروه اسمی وجود دارد که شامل مالک و مملوک است. مالکیت محمولی معمولا از طریق محمول‌هایی که مفهوم مالکیت را بیان می‌کنند ساخته می‌شود، ازجمله فعل «داشتن» یا «متعلق بودن» و همچنین با افعال وجودی و ربطی، مانند «بودن.» در مالکیت خارجی، مالک بیرون از گروهی قرار دارد که مملوک را در بر گرفته‌است. در این موارد مالک خود موضوعی از فعل جمله است.

این گروه واژه‌بست‌ها از نوع پی‌بستی بوده و مانند ضمایر آزاد، پس از مضاف قرار می‌گیرند و از نظر عملکرد مشابه واژه‌بست‌های اضافی زبان فارسی معیار هستند. این عناصر میزبان خود را از مقوله گروه اسمی در جمله دریافت می‌کنند.

21) *nāzok malek-e māt-ē*
Nazok Malek-GEN mother-be.NPS.3SG

نازوک مادر ملک است.

در جملهٔ فوق واژه‌بست *e– که* به اسم *malek* متصل شده، نشان‌دهندهٔ نقش مالکیت و حالت اضافه‌است.

22) hokm-e tond-at-Ø
order-GEN strict-be.PST-3SG

حکمش تند بود.

1. Lehmann
2. default
3. prototypical
4. predicative
5. external

سازهٔ حاصل از ترکیب میزبان و واژه‌بست اضافی می‌تواند در جایگاه‌های مختلف قرار گیرد. این عناصر، توزیع همسانی با گونهٔ آزاد خود دارند و در دستهٔ واژه‌بست‌های ساده قرار می‌گیرند.

۶-۱۴- واژه‌بست فاعلی با میزبانی قیدها

قیدها دسته دیگری از واژه‌ها هستند که در صورت نزدیکی به فعل امکان میزبانی واژه‌بست‌ها را دارند. ازآنجاکه ساخت‌های ارائه‌شده در قسمت پایین، نمونه‌ای از نظام کنایی هستند که بازمانده‌ای از دورهٔ فارسی میانه است، لازم است در ابتدای بحث توضیحاتی راجع به نظام کنایی در گویش بلوچی ایرانشهری ارائه کنیم. براساس داده‌های موجود در این گویش دو نوع ترازبندی فاعلی- مفعولی و ترازبندی کنایی قابل مشاهده است.

الف. ترازبندی فاعلی- مفعولی: A O S

ب. ترازبندی کنایی: A O S

مقوله‌های نشاندار برجسته شده‌اند.

ترازبندی مفعولی: در ترازبندی مفعولی کنشگر در حالت فاعلی ظاهر می‌شود و مفعول در حالت مفعولی یا مفعول حرف اضافه است. اما براساس قانون نشانهٔ مفعول متفاوت، مفعول مستقیمی که عام/ نامعین، نامشخص و غیرجاندار است همچنان در حالت فاعلی نمود می‌یابد و فعل به لحاظ شخص و شمار با فاعل مطابقت دارد (Jahani and Korn, 2009). مثال‌های زیر ترازبندی مفعولی را برای فعل‌های لازم در زمان گذشته و هر دو گروه فعل‌های متعدی و لازم در حوزه زمان غیرگذشته نشان می‌دهد.

پ. ترازبندی یک فعل لازم در حوزهٔ زمان گذشته:

dōstok hã ra-Ø
Doostok too go.PST-3SG

دوستوک هم رفت.

ث. ترازبندی یک فعل لازم در حوزهٔ زمان غیرگذشته:

hamī alamhān-ī pet yaht-a (ag-Ø)
this AlamKhan-GEN father come.PST.pp (to be.NPS-3SG)

پدر همین علم‌خان آمده‌است.

ج. ترازبندی مفعولی فعل‌های معتدی در حوزه زمان گذشته:

69) *dōzhammadhān-Ø-**e*** *gojā ge-Ø*
DoostmohammadKhan-OBL-SUBJ.3SG where get.PST-3SG
دوست‌محمدخان را کجا دستگیر کردند.

چ. ترازبندی مفعولی فعل‌های متعدی در حوزه زمان غیرگذشته:

70) *bāg-ān-a be-de-Ø hamī dehgān-â-Ø bāgpān-â-Ø*
garden-PL-OBJ NIN-give.NPS-2SG this farmer-PL-OBL gardner-PL-OBL
باغ‌ها (ی کشاورزی) را به همین دهقانان و باغبانان بده.

لازم به ذکر است که نشانه مفعول حرف اضافه *ā* در این گویش به‌تدریج در حال حذف شدن است. در این مثال نشانهٔ مفعول حرف اضافه *ā* از آخر *dehgān-â* و *bāgpān-â* (به معنی دهقانان و باغبانان) که هر دو در حالت مفعول غیرمستقیم هستند؛ حذف شده‌است.

ترازبندی کنایی: در ترازبندی کنایی، کنشگر در حالت فاعلی و کنش‌پذیر در حالت مفعولی ظاهر می‌شود. فعل جمله به جای مطابقه با فاعل جمله که مفرد است، با مفعول جمله که به صورت یک اسم جمع است مطابقت دارد.

23) *hasan ādīna hã dāt-ã ǰalāl-ā*
Hasan Adineh too give.PST-3PL Jalal-OBL
حسن آدینه هم (زمین خودش را) دادشون به جلال.

مثال فوق، نمونه‌ای از ساخت کنایی در گویش بلوچی ایرانشهری است. در این جمله *حسن آدینه* در حالت فاعلی و *جلال* در حالت مفعول حرف اضافه است. فعل جمله به‌جای مطابقه با فاعل جمله که مفرد است، با مفعول جمله که به‌صورت یک اسم جمع است مطابقت دارد. جملات زیر نیز نمونه‌هایی از ساخت کنایی هستند. واژه‌بست ضمیری *õ* به قید زمان *bīgāh* به معنی *بعدازظهر* اضافه شده‌است و نقش فاعل جمله را دارد.

24) *bīgāh-ē-õ -Ø dī-Ø*
evening-ATTR-PC.1SG-DO.3SG see.PST-3SG
بعدازظهرش دیدمش.

25) *šap-ē-et-Ø be-yār-tē*
night-ATTR-PC.2SG-DO.3SG NIN-bring.NPS-2SG
شبش می‌آوردیش (یعنی بهتره شب بیاریش).

لازم به ذکر است که در دو جملهٔ بالا صورت مفعول مستقیم به شکل واضح ذکر نشده‌است. یعنی هیچ علامت ظاهری از آن در جمله قابل مشاهده نیست. اما فعل جمله به

لحاظ مفهومی و ذهنی این معنی را به ذهن متبادر می‌کند که یک نقش مفعول مستقیم در فعل جمله نهفته ولی قابل استنباط است.

۷- واژه‌بست ضمیری در مقایسه با شناسه‌های فعلی

شناسه‌ها وندهای تصریفی هستند که به افعال اضافه شده و بیانگر شخص و شمار بوده و وجود آن‌ها، حضور فاعل را اختیاری می‌کند. شناسه‌ها عناصری اجباری هستند و حذف آن‌ها باعث غیردستوری شدن جمله می‌شود. در گویش ایرانشهری، بسته به زمان فعل شناسه‌های متفاوتی به‌کار می‌رود. دو دسته شناسه در گویش ایرانشهری کاربرد دارند که در ادامه به آن‌ها اشاره شده‌است:

جدول شمارهٔ ۲- شناسه‌های فعل در افعال زمان حال گویش ایرانشهری

شخص		اول شخص	دوم شخص	سوم شخص
شمار	مفرد	/ ō/	/ e/	/o-ī/
	جمع	/ ē/	/ ī/	/ -an/

در این گویش در صرف افعال لازم و متعدی در زمان حال شناسه‌های فوق به انتهای ستاک فعلی افزوده شده و نقش مطابقه با فاعل را ایفا می‌کنند، درواقع این شناسه‌ها پسوند فعلی محسوب می‌شوند:

۲۶) می‌آیم (حال لازم) yāy-ō

۲۷) می‌گویم (حال متعدی) gwaš-ō

جدول شمارهٔ ۳- شناسه‌های فعلی افعال لازم زمان گذشته در گویش ایرانشهری

شخص		اول شخص	دوم شخص	سوم شخص
شمار	مفرد	/ ō/	/ e/	/ -ī/o/
	جمع	/ ē/	/et-ye/	/-ã /

در زمان گذشته، شناسه‌های موجود در نقش مطابقه با فاعل تنها برای افعال لازم کاربرد دارند.

۲۸) دم در بانک نشستم. bānk-ī dap nešt-ō

۲۹) بازپرس‌ها آمدند. yaht-ã bāzpors-ān

در مثال اول شناسهٔ اول شخص مفرد و در مثال دوم شناسهٔ سوم شخص جمع مشهود است. اما در افعال متعدی زمان گذشته، برای مطابقه فاعلی به جای وند تصریفی از واژه‌بست استفاده می‌شود. حضور شناسه در این افعال باعث غیردستوری شدن جمله می‌شود.

۳۰) کتاب را خواندم. ketāb-ō wānt

واژه‌بست‌ها در نقش فاعل از نظر آوایی و ساخت‌واژی به انتهای سازهٔ قبل از فعل یا به ابتدای خود فعل در افعال متعدی افزوده می‌شوند. کاربرد این عناصر نیز همچون شناسه‌ها، در افعال متعدی گذشته اجباری است. واژه‌بست‌های فاعلی در این گویش از نوع ویژه هستند. آنها به یک میزبان متصل شده؛ اما توزیع آنها با معادل آزادشان یکسان نیست؛ همچنین نمی‌توان گفت که از گونهٔ مستقل خود مشتق شده‌اند یا شکل کوتاه‌شده آن‌ها هستند. توزیع شناسهٔ فعلی در مقایسه با ضمیر واژه‌بستی در مثال‌های زیر آمده‌است:

۳۱) شبها زود می‌خوابم. šapā zut waps-ō

۳۲) دیشب زود خوابیدم. dŏšī zut wapt-ō

در این گویش شناسه‌های فعلی در هر دو زمان حال و گذشته برای فعل لازم به‌صورت یکسان به‌کار می‌روند، و زمان فعل در ستاک مشخص می‌شود. واژه‌بست‌ها می‌توانند میزبان‌های متعددی انتخاب کنند. البته، شناسه‌های فعلی و واژه‌بست‌ها هر دو نقش نحوی مطابقه در جمله را ایفا می‌کنند و حامل ویژگی‌های شخص و شمار هستند و حضورشان اجباری، و امکان حذف گروه اسمی فاعل را فراهم می‌کنند. این دو سازه در توزیع تکمیلی هستند که این امر حاکی از نقش یکسان آنهاست.

۸- نقش واژه‌بست ضمیری به‌عنوان نشانهٔ مطابقه با فاعل در ترازبندی کنایی

براساس جدول زیر یک نشانهٔ مطابقه به‌عنوان پایانهٔ فعلی[1] برای همه اشخاص وجود دارد. برای سوم شخص جمع نیز دو شکل وجود دارد. *eš* و *an* سوم شخص مفرد هم با پایانهٔ فعلی *-ī* در هر سه زمان قابل مشاهده‌است.

جدول شمارهٔ ۴- مطابقهٔ مفعولی

در زمان‌های گذشتهٔ ساده، گذشتهٔ دور و حال کامل

مطابقهٔ مفعولی	داد (گذشتهٔ ساده)	داده‌بود (گذشتهٔ دور)	داده‌ام (حال کامل)
اول‌شخص مفرد	dāt-ō دادم	dāt-ag-at-ō داده بودم	dāt-ag-ō داده‌ام
دوم‌شخص مفرد	dāt-e دادی	dāt-ag-at-e داده بودی	dāt-ag- e/et داده‌ای
سوم‌شخص مفرد	dāt-ī داد	dāt-ag-at-ī داده بود	dāt-ag-ī داده‌است

1. verb ending

اول‌شخص جمع	dāt-ē دادیم	dāt-ag-at-ē داده بودیم	dāt-ag-ē داده‌ایم
دوم‌شخص جمع	dāt-Õ دادید	dāt-ag-at-Õ داده بودید	dāt-ag-Õ داده‌اید
سوم‌شخص جمع	dāt-eš/an دادند	dāt-ag-at-an داده بودند	dāt-ag-eš/an داده‌اند

برمبنای تحلیل داده‌های این تحقیق، این مورد مشهود است که واژه‌بست‌های ضمیری در گویش بلوچی ایرانشهری در حال تبدیل شدن به نشانهٔ مطابقه هستند. در مثال‌های زیر، مراحلی از تبدیل‌شدن این واژه‌بست‌ها به‌عنوان نشانهٔ مطابقه ارائه می‌شود.

۹- تبدیل واژه‌بست‌های ضمیری به نشانهٔ مطابقه

در مثال زیر فاعل که به‌عنوان یک اسم در حالت فاعلی است به همراه یک واژه‌بست ضمیر هر دو در یک عبارت ظاهر می‌شوند:

33) *čok gwašt-ī*
child tell.PST-PC.3SG

بچه گفت.

34) *maryam-ā dīst-õ*
Maryam-DO see.PST-PC.1SG
35) *maryam-õ dīst*
Maryam-PC.1SG see.PST.3SG

مریم را دیدم.

هر دو جملهٔ بالا در گویش ایرانشهری کاربرد دارند.

در جملهٔ بالا واژه‌بست *ī* که در پایان فعل اصلی *gwašt* اضافه شده‌است با اسم جمله یعنی واژهٔ čok که نقش فاعل دارد هر دو در یک عبارت به شکل همزمان ظاهر شده‌اند. بنابراین این واژه‌بست به لحاظ شخص و شمار در مطابقه با فاعل جمله است.

اگر واژه‌بست یک نشانهٔ مطابقه باشد، مانند فاعل یک فعل لازم، فاعل با فعل جمله مطابقت خواهد کرد. طبق نظر جهانی (2005) می‌توان چنین تصور کرد که حالت فاعلی این اسم‌ها بازمانده‌ای از مراحل اولیهٔ ترازبندی کنایی باشد که ساخت اولیهٔ آن به این شکل بوده‌است:

34) *čok gwašt-Ø*
child tell.PST-3SG

بچه گفت.

۱۰- نتیجه‌گیری

در این مقاله ضمایر واژه‌بستی در گویش بلوچی ایرانشهری که از گویش‌های جنوب استان سیستان و بلوچستان است، با جزییات فراوان بررسی شد. در این بررسی تأکید بیشتر بر جنبه‌هایی از ساخت‌واژه بود که با فارسی معیار تفاوت داشت. نتایج نشان داد که وجود نظام حالت و نیمه‌کنایی‌بودن در این گویش، بر چگونگی نمود ساخت‌واژی در این زبان تأثیر چشمگیری دارد. ازجمله تبعات این حالت نحوی در ساخت‌واژه این گویش، کارکرد و جایگاه متفاوت ضمایر واژه‌بستی فاعلی و مفعولی نسبت‌به فارسی معیار است. طی این پژوهش آشکار شد که این گویش ارتباط خود را با فارسی میانه و فارسی باستان به دلیل حفظ نظام کنایی ناقص[1] به‌خوبی حفظ کرده‌است.

واژه‌بست‌های ضمیری در گویش ایرانشهری در نقش‌های فاعل، مفعول مستقیم، مفعول غیرمستقیم، مالکیت و اضافی کاربرد دارند. کاربرد عمدهٔ واژه‌بست‌ها در نقش نشانهٔ فاعل در زمان گذشته است. واژه‌بست‌ها در نقش‌های دیگر نیز به میزبان خود اضافه می‌شوند، مانند متمم حرف اضافه و مفعول مستقیم. در نقش مفعول مستقیم شاهد حرکت واژه‌بست به دنبال فعل بودیم. چنان‌که انتظار می‌رفت واژه‌بست‌ها در این گویش نیز در انتخاب میزبان آزادی زیادی دارند و به سازه‌های مختلفی از جمله فاعل، مفعول مستقیم، مفعول غیرمستقیم، طبقهٔ قید، کلمات پرسشی، جزء اسمی یا جزء فعلی فعل مرکب لازم و متعدی و غیره متصل می‌شوند. در این گویش مفعول مستقیم به‌صورت واژه‌بست در انتهای افعال گذشته نیز مشاهده شد. کاربرد عمدهٔ واژه‌بست‌های ضمیری در گویش ایرانشهری به‌عنوان فاعل فعل متعدی در زمان گذشته است. در این گویش، در افعال زمان حال و نیز افعال لازم زمان گذشته همچون فارسی معیار از شناسه‌های فعلی استفاده می‌شود. کاربرد وندهای یکسان به‌عنوان شناسهٔ فاعل جمله لازم و مفعول جمله متعدی در زمان گذشته و تفاوت آن با واژه‌بست مطابقه فاعلی افعال متعدی نیز حاکی از وجود نظام حالت نیمه‌کنایی در افعال زمان گذشته این گویش است.

پی‌نوشت

۱. کنایی ناقص یک ویژگی از زبان‌هایی است که در برخی از ساخت‌های نحو و ساخت‌واژی کنایی رایج است، اما در برخی دیگر از ساخت‌ها از الگوی فاعلی- مفعولی پیروی می‌شود.

نشانه‌های اختصاری در مثال‌ها:

ABBREVIATIONS	
1	first person
2	second person
3	third person
A	agent
AP	additive particle
ATTR	attributive
-	affix boundary
COP	copula (present indicative)
DEF	definite
DIM	diminutive
DIST	distal demonstrative pronoun
DO	direct object marking
GEN	genitive
IMP	imperfective
INDEF	indefinite subject
IO	Indirect object
NEG	negative
NPS	non-past
NIN	non indicative
OBJ	object
OBL	oblique
PL	plural
PC	person marking clitic (person clitic)
PP	past participle
PS	past
REFL	reflexive pronoun
SG	singular
VCL	verb clitic

منابع

بهرامی فاطمه، رضایی والی. عناصر نمایه مفعولی: واژه‌بست یا نشان مطابقه، *مجموعه مقالات اولین هم‌اندیشی بررسی واژه‌بست‌ها در زبان‌های ایرانی*، به‌کوشش محمد راسخ‌مهند، ۱۳۹۲؛ ۷۹-۹۹.

حامدی‌شیروان زهرا، شریفی شهلا، الیاسی محمود. بررسی و توصیف واژه‌بست‌های ضمیری در گویش بهبهانی، *دوماهنامهٔ جستارهای زبانی*، ۱۳۹۵؛ ۷(۴): ۱۲۵-۱۴۸.

راسخ مهند محمد. نگاهی رده‌شناختی به پی‌بست‌های ضمیری در زبان تاتی، *پژوهش‌های زبانشناسی*، ۱۳۸۸؛ ۱(۱): ۱-۱۰.

راسخ مهند محمد. واژه‌بست‌های ضمیری در گویش رایجی آران و بیدگل، *نامهٔ فرهنگستان*، *ویژه‌نامهٔ زبان‌ها و گویش‌های ایرانی*، ۱۳۹۱؛ ۱۶۱-۱۷۲.

راسخ مهند محمد. نشانهٔ مطابقهٔ مفعولی در فارسی، *مجموعه مقالات نخستین همایش انجمن زبانشناسی ایران*، به‌کوشش مصطفی عاصی، ۱۳۸۴؛ ۲۷۵ -۲۸۵.

راسخ مهند محمد. واژه‌بست‌های فارسی در کنار فعل، *پژوهش‌های زبانشناسی*، ۱۳۸۹؛ ۷۵-۸۵.

شریفی شهلا. بررسی برخی نکات ساخت‌واژی در مورد واژه‌بست‌های ضمیری در گویش کاخکی، *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*. ۱۳۹۰؛ (۵): ۱-۱۵.

محمدابراهیمی زینب، دانش‌پژوه فاطمه. واژه‌بست و روابط دستوری معنایی آن با فعل در زبان کردی (گویش سورانی)، *پژوهشنامهٔ علوم انسانی*، ۱۳۸۷؛ (۵۸): ۱۴۵-۱۶۸.

نورعلیوند اسماء. *بررسی و توصیف واژه‌بست در گویش لری دره‌شهر*، رسالهٔ کارشناسی ارشد زبانشناسی همگانی، دانشگاه پیام نور تهران. ۱۳۹۰.

نغزگوی کهن مهرداد. از واژه‌بست تا وند تصریفی- بررسی تحول تاریخی بعضی واژه‌بست‌های فارسی جدید، *دستور* (ویژه‌نامهٔ نامه فرهنگستان)، ۱۳۸۹؛ ۶(۴): ۷۷-۹۹.

واحدی لنگرودی محمدمهدی، ممسنی شیرین. بررسی پی‌بست‌های ضمیری در گویش دلواری، *گویش‌شناسی*، ۱۳۸۴؛ ۱(۳): ۶۴-۸۱.

Aikhenvald, Alexandra Y. Possession and ownership: A cross-linguistic perspective. In Alexandra Y. Aikhenvald and Robert M. W. Dixon(eds.), Possession and Ownership, 2012; 1-64. *Oxford*:*Oxford University Press*.

Ahangar, Abbas Ali. A description of the verbal system in Sarhadi Balochi of Granchin. *Orientalia Suecana*, 2007; 56, pp. 5-24.

Anderson, S. *Aspects of the Theory of Clitics*. Oxford & New York: Oxford University Press. 2005.

Baranzehi, Adam Nader. The Sarawani dialect of Balochi and Persian influence on it. In Jahani and Korn (eds.), 2003; PP.75-111.

Barjasteh Delforooz, Behrooz. Discourse Features in Balochi of Sistan. Oral Narratives [*Studia Iranica Upsaliensia*, 15]. Revised version. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. 2010; Online at: http://uu.divaportal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:345413.

Barjasteh Delforooz, Behrooz and Stephen H. Levinsohn. 'The third person singular pronominal clitic in Balochi of Sistan: a progress report.' *Studia Iranica*, 2014; 43(2): pp. 203-220.

Brunner, C.J. *A Syntax of Western Middle Iranian Languages*. Delmar, New York: Caravan Books. 1977.

Boyce, M. Some middle Persian and parthian construction with governed pronouns. In Dr. J.M. *Unvala Memorial Volume*. 1964; pp. 48-56).

Davari, S. and M. Naghzguy-Kohan. Grammaticalization of Persian Light Verbs: The Case of Clitic Climbing in the Complex Predicates of Persian Dialects. In *The handbook of Persian dialects and Dialectology* [Edited by Alireza Korangy and Behrooz Mahmoodi-Baxtiari. Springer Nature. PP. 325-368. 2025.

Haig, G. *Alignment change in Iranian languages: a construction grammar approach*. Berlin: De Gruyter Mouton. 2008.

Halpern, A. *On the Placement and Morphology of Clitics*. Stanford: CSLI Publications. 1995.

Heine, Bernd. *Possession: Cognitive Sources, Forces, and Grammaticalization.* Cambridge: Cambridge University Press. 1997.

Jahani, Carina. 'Notes on the use of genitive construction versus iẓāfa construction in Iranian Balochi.' *Studia Iranica*, 1994; 23(2): pp. 285–298.

Jahani, Carina. 'Notes on how to express "to have" in Iranian Balochi.' *Studia Iranica*, 1995; 24(1): pp. 125–130.

Jahani, Carina. Language in Society – *Eight Sociolinguistic Essays on Balochi* [*Studia Iranica Upsaliensia*, 3]. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. 2000.

Jahani, Carina. 'Balochi.' In: Garry, Jane, and Carl Rubino (eds.), Facts About the World's Languages: *An Encyclopedia of the World's Major Languages, Past and Present.* New York and Dublin: The H. W. Wilson Company, 2001; pp. 59–64.

Jahani, Carina. "*The Case Systen in Iranian Balochi in a Contact Linguistic Perspective*". The Baloch and Their Neighbours. eds. by Carina Jahani and Agnes Korn, Reichert Wiesbaden. 2003 a.

Jahani, Carina. 'Restrictive relative clauses in Balochi and the marking of the antecedent. linguistic influence from Persian?' In: Jahani, Korn, and Titus (eds.), 2008; pp. 139–166.

Jahani, Carina, and Agnes Korn. "Balochi." In: Windfuhr, Gernot (ed.), *The Iranian Languages.* London and New York: Routledge, 2009; pp. 634–692.

Jahani, Carina, and Agnes Korn. 'The Balochi language and languages in Iranian Balochistan.' *The Journal of the Middle East and Africa*, 2013; 4(2): pp. 153–167.

Jahani, Carina, and Agnes Korn. 'Complex predicates and the issue of transitivity: The case of Southern Balochi.' In: Szántó, Iván (ed.), From Aṣl to Zā'id: Essays in Honour of Éva M. Jeremiás. *Piliscsaba:* The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, 2015; pp.79–105.

Jügel, Thomas. *Enclitic Pronouns in Middle Persian and the Placeholder Construction*. Centre National de la Recherche Scientifique. 2016.

Korn, Agnes. Western Iranian Pronominal Clitics. *Orientalia Suecana* LVIII, 2009; pp. 159–171.

Korn, Agnes. Towards a Historical Grammar of Balochi. Studies in Balochi Historical Phonology and Vocabulary [Beiträge zur Iranistik, 26]. *Wiesbaden*: *Reichert*. 2005.

Lehmann, *Christian. Possession in Yucatec Maya: structures – functions- typology* [Lincom Studies in Native American Linguistics 04]. Munchen: Lincom Europa. 1998.

Levinson, Stephen H. Introducing reported speech in Balochi of Sistan with ki. *Orientalia Suecana*, 2012; 61: PP. 146-155. Online at:
http: //.diva-portal.org/smash/get/diva2:641228/FULLTEXT01.pdf
(accessed 18 Feb. 2015).

Longacre, Robert E. *The Grammer of Discourse*. 2nd ed. New York: Plenum. 1996.

Luraghi, S. Clitics. In G. K. Giannakis (Ed.), *Encyclopedia of ancient Greek language and linguistics* (Vol. 1). Brill Publication. 2014.

Mahmoodi-Bakhtiari, Behrooz. Notes on the tense system in Balochi and standard Persian. In: Jahani and Korn (eds.), 2003; pp. 133-145.

Mohammadirad, Masoud. *Pronominal Clitics in Western Iranian Languages: Description, Mapping and Typological Implications*. PhD dissertation. Paris: CNRS. 2020.

Nourzaei, Maryam and Jugel, Thomas. The Distribution and Function of Person Marking Clitics In Balochi Dialects From An Areal Perspective. Uppsala University / Ruhr University Bochum. *Studia Iranica*, 2021; 50: pp. 113-145.

Nourzaei, Maryam and Carina Jahani. The Distribution and role of the verb clitic =a/a= in different Balochi dialects. *Orientalia Suecana*, 2013; 61: pp. 170-186. Online at:
http://.uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:641228/FULLTEXT01.pdf
(accessed 1 Sep. 2014).

Okati, Farideh. *The wovel Systems of Five Iranian Balochi dialects* [Studia Linguistica Upsaliensia, 13, and Studia Iranica Upsaliensia, 20]. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. 2012. Online at:
http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A564554 (accessed 5 April. 2013).

Okati, Farideh, Pe´tur Helgason, and Carina Jahani. Diphthongization in five Iranian Balochi dialects. *Orientalia Sueacana*, 2012; 61: pp. 107-118. Online at:http://uu.Diva-poral.org/smash/get/diva2:641228/fulltext01.
Pdf. (accesse 12 Feb. 2014).

Solà, Jaume. 2002. Clitic Climbing and Null Subject Languages. *Catalan Journal of Linguistics*; 1, PP. 225-255.

Zwicky, A. M. *On Clitics*. Bloomington, Indiana University Linguistics Club. 1977.

Zwicky, A. M. Clitics, *Encyclopedia of Language and Linguistics*, ed. R.E. Asher, Pergamon Press, 1994; 2: 571-576

Zwicky, A.M & G.K. Pullum. Cliticization vs. Inflection: English N'T. *Language*, 1983; 59(3): 502-513.

روش استناد به این مقاله:

محمدی سمیه، رحیمیان جلال، جهانی کارنیار. بررسی واژه‌بست‌های ضمیری در گویش بلوچی ایرانشهری، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۴۰۵؛ ۱(۲۱): ۷-۳۶. DOI:10.22124/plid.2026.34128.1769

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (https://creativecommons.org/licenses/by-/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.